

NEMOGUĆNOST NASLJEDNIH TEORIJA KLASIČNOG MARKSISTIČKOG SHVAĆANJA UMJETNOSTI

JOSIP PERIŠA
Filozofski fakultet,
Sveučilište u Zagrebu
perisa.josip2@gmail.com

SAŽETAK

Rad istražuje načelnu mogućnost i održivost različitih teorija koje su se razvile iz shvaćanja umjetnosti Marxa i Engelsa. Da istraživanje bude opravdano, uvodni dio iznosi temeljne postavke u zahvaćanju umjetnosti Marxa i Engelsa koje primarno proizlaze iz glavnih odredbi klasičnoga marksističkoga sustava, tj. historijskoga materijalizma. Zatim slijedi središnji dio koji donosi reprezentativne primjere nasljednih teorija klasičnoga marksističkoga shvaćanja umjetnosti u (estetičkim) zamislima Ernsta Blocha i Györgyja Lukácsa kako bi se pokazala različita nasljeđa marksističkoga shvaćanja umjetnosti. Slijedi kratak prikaz filozofsko-književnoteorijskih uporišta poetici i kritici socrealizma kao jednog od najradikalnijih primjera nasljedne teorije klasičnoga marksizma u shvaćanju umjetnosti. Završni dio donijet će zaključna razmatranja o održivosti i mogućnosti nasljednih teorija o shvaćanju i zahvaćanju umjetnosti u sustavu klasičnoga marksizma.

KLJUČNE RIJEČI

marksistička estetika, historijski materijalizam, György Lukács, Ernst Bloch, socrealizam

UVOD

U radu će se istražiti (ne)mogućnost i održivost nasljednih teorija marksističkoga shvaćanja umjetnosti¹ u načelnome smislu. Ispitivat će se mogućnost estetičkih sustava i ostalih teoretiziranja (primjerice, marksistička filozofija književnosti, suvremena marksistička estetika, teorija odraza i dr.) o umjetnosti koje svoje uporište imaju ili nastoje imati u klasičnome marksizmu. Različiti sustavi i teorije koje svoje (filozofsko) estetičko i književno-teorijsko uporište u zahvaćanju umjetnosti žele imati u klasičnome marksizmu, moraju poštovati

1 Ovdje se misli na poziciju umjetnosti u klasičnome marksističkome sustavu, dakle u radovima Marxa i Engelsa pri čemu su za ovaj rad najvažniji „Njemačka ideologija” i „Osnovi kritike političke ekonomije”. Usp. Marx, Karl; Engels, Friedrich, „Njemačka ideologija”, u: *Rani radovi Marxa i Engelsa*, Naprijed, Zagreb, 1967. i Marx, Karl, *Osnovi kritike političke ekonomije (Grundrisse)*, Naprijed, Zagreb, 1974.

temeljne postulate klasičnoga marksističkog teoretiziranja o umjetnosti te iz njih razvijati vlastite zaključke i dodatne interpretacije.

Stoga će glavni dio rada krenuti s izborom bitnih odredbi u temeljnim karakteristikama shvaćanja umjetnosti u klasičnome marksizmu, tj. jednostavnije rečeno, kako su Marx i Engels pozicionirali umjetnost u razvijanju svoga filozofiranja, kojemu su najvažnije odrednice historijski materijalizam i odnosi proizvodnje.

Rad će nastaviti s reprezentativnim primjerima suvremenih filozofa koji spadaju u marksističke estetičare (Bloch, Lukács), ali se razlikuju s obzirom na interpretaciju i shvaćanje uloge umjetnosti u klasičnome marksističkome sustavu. Razlike Blochova i Lukácseva shvaćanja umjetnosti u radovima Marxa i Engelsa egzaktan su primjer šire problematike na koju nailazi svako nasljeđe i interpretacija Marxova i Engelsova smještanja umjetnosti u vlastitome sustavu. Naime, ne postoji univerzalni konsenzus među marksističkim estetičarima i filozofima književnosti o tome kako je točno umjetnost opisana, interpretirana i shvaćena u klasičnome marksističkome sustavu, što dovodi u pitanje načelnu mogućnost i održivost svake nasljedne estetike i teorije umjetnosti u Marxa i Engelsa.

Završni dio rada izlaže problem sorealističke teorije koja svoje uporište također vidi u radovima Marxa i Engelsa od koje se na brojne načine ograđuju marksistički estetičari i teoretičari umjetnosti s obzirom na zahtijevanje bezuvjetne povezanosti historije i umjetnosti.

Mjesto umjetnosti u klasičnom marksističkom sustavu

Iako filozofsko zahvaćanje umjetnosti u radovima Marxa i Engelsa nije toliko značajno kao primjerice ekonomska, antropološka problematika ili problematika vezana uz rad, nasljeđe koje se očituje u suvremenim teoretiziranjima umjetnosti utemeljenima u Marxovim i Engelsovim mislima, ukazuje na postojanje jednog od najutjecajnijih estetičkih sustava.

Marxovo i Engelsovo pozicioniranje umjetnosti u vlastitom filozofskom sustavu može se izvoditi iz temeljne odrednice odnosa baze i nadgradnje (historijskog materijalizma) koju su dvojica filozofa iznijeli već u ranim radovima. Opravdanost uvjetovanosti nadgradnje socio-ekonomskom bazom nalazi se već u *Njemačkoj ideologiji*: „I maglovite slike u mozgu ljudi nužni su sublimati materijalnog procesa života, vezanog za materijalne pretpostavke, koji se dade ustanoviti pomoću iskustva.”² i „Ne određuje svijest život, već život određuje svijest”³ Iz navedenih postavki Marxova i Engelsova shvaćanja umjetnosti može se

2 Marx, Karl; Engels, Friedrich, *Njemačka ideologija*, u: *Rani radovi Marxa i Engelsa*, Naprijed, Zagreb, 1967., str. 371.

3 Ibid., str. 372.

izvesti jedina sigurna postavka u vezi s umjetnošću u klasičnome marksističkom sustavu, a to je materijalna uvjetovanost. Determiniranost umjetnosti materijalnim procesima u životu ukazuje na nepoimanje umjetnosti kao transcendentne kategorije, tj. da je umjetnost izolirana od svjetsko-povijesnih zbivanja; marksističkim rječnikom rečeno: izolirana od (ekonomske) baze. Ekonomska baza, tj. odnosi proizvodnje u temelju su svih zbivanja nadgradnje, primjerice religije ili kazališnih predstava. Radi jasnijega prikaza uvjetovanosti raznih oblika svijesti (nadgradnje) ekonomskom podlogom, Marx rabi ilustraciju „radikalnoga” prikaza te uvjetovanosti, tj. da su čak i maglovite slike u mozgu nužni produkt baznih odnosa proizvodnje, pa tako i umjetnost.

„Umjetnost se, s jedne strane, ne može izdvojiti iz kruga ideologije, jer ona slijedi podjelu rada i uvjetovana je vladajućim idejama, jer je ona klasno određena i jer nipošto ne može biti izuzeta iz opće analize društvenih zbivanja.”⁴

Polazišna odredba klasičnoga marksističkog poimanja umjetnosti uvjetovanost je umjetnosti materijalnim procesima života, odnosno ekonomskom bazom iz koje se sve nadograđuje.

Problematika koja se stvara u nasljeđu klasičnoga marksističkog poimanja umjetnosti, dakle u nasljednim teorijama umjetnosti koje čine suvremenu marksističku estetiku i filozofiju književnosti, odnosi se na stupanj i način determiniranosti umjetnosti historijskim materijalizmom (baznim odnosima proizvodnje). Osim nekolicine filozofskih razmatranja o kvantiteti i kvaliteti takve uvjetovanosti umjetnosti historijskim procesima, Marx i Engels ne ostavljaju razraden estetički sustav iz kojega se mogu razvijati nadopune i razvitak marksističke estetike. Ali, jedna od znamenitih svakako je uvodna misao iz Marxova *Grundrisse*.

„Kod umjetnosti je poznato da određena doba njenoga procvata nikako ne stoje u razmjeru prema općem razvitku društva, pa, dakle, ni prema materijalnoj osnovici, tako reći kosturu njegove organizacije.”⁵

Iz toga Marxova opisa odnosa umjetnosti i historijskoga materijalizma, odnosno ovisnosti i determiniranosti umjetnosti ekonomskim procesima

4 Solar, Milivoj, *Kako razumjeti Marxove i Engelsove tekstove o književnosti*, u: *Filozofija književnosti*, Sveučilišna naklada „Liber”, Zagreb, 1985., str. 238.

5 Marx, Karl, *Temelji slobode. Osnovi kritike političke ekonomije (Grundrisse)*, Naprijed, Zagreb, 1974., str. 36.

(bazom), vidljivo je da odnos umjetnosti i zbilje ne podrazumijeva apsolutnu ovisnost i determiniranost. Iako se podrazumijeva da je umjetnost, kao i ostali oblici svijesti uvjetovana (determinirana) historijskim (životnim) procesima, to ne znači apsolutni smisao jer bi se tako isključila potreba za svakom daljnjom marksističkom estetikom ili filozofijom/teorijom književnosti ako bi umjetnost bila apsolutno određena historijskim procesima. Primjer iz povijesti hrvatske književnosti koji je teško objašnjiv historijskim materijalizmom, odnosno stupnjem determiniranosti književnosti životom, nastanak je najboljega hrvatskog realističkog romana *Posljednji Stipančići* Vjenceslava Novaka 1899. godine, u srcu modernističkoga književnog stvaranja sa simbolom u Antunu Gustavu Matošu. Novak i Matoš pokazuju kako u pogledu ekonomske baze, tj. odnosa proizvodnje nastaju potpuno različita književna djela. Oprečno stvaranje u smislu književne vrste ne negira temelj marksističke estetike, odnosno filozofije književnosti, a to je neodvojivost umjetnosti od ekonomskih procesa, odnosno realnoga svijeta i života, ali zahtijeva izniman oprez pri istraživanju kvalitete i kvantitete navedenoga odnosa s obzirom na to da on varira, budući da nije apsolutno određen.

Nijansiranje kvalitete i kvantitete odnosa umjetnosti i stvarnosti pronalazimo i u Marxovim i Engelsovim interpretacijama književnih tekstova, koje također pokazuju da sva pažnja nije usmjerena na dokazivanje determiniranosti umjetnosti historijskim procesima (odnosima proizvodnje), koja se u suštini klasičnoga marksističkog poimanja umjetnosti podrazumijeva kao temeljna odrednica. Marx i Engels u pismima Lassalleu u vezi s dramom *Franc von Sickingen* pišu:

„Ako, dakle nisi htio da sukob svedeš na onaj koji je prikazan u Götzu od Berlichingena – a to i nije bio cilj – Sockingen i Hutten su morali propasti zato što su u svojoj uobrazilji bili revolucionari (a to se za Götza ne može reći) i što su, upravo kao i obrazovano poljsko plemstvo iz 1830., učinili sebe, s jedne strane organonom modernih ideja, a, s druge strane, stvarno zastupali reakcionarne klasne interese.”⁶

Iako interpretacija književnoga teksta, kao slobodni autentični i hermeneutički čin, ne spada u strogi znanstveni diskurs filozofskog (estetičkog) ili teorijskog zahvaćanja književnih djela, ona može dati uvid u način razmišljanja Marxa i Engelsa o umjetnosti unutar vlastitih okvira, tj. može biti značajna za uspostavljanje šire slike zahvaćanja umjetnosti iz pozicije klasičnoga marksizma.

6 Marx, Karl; Engels, Friedrich, *O umjetnosti i književnosti: izbor iz njihovih spisa*, tekstove izabrao Mihail Lifšic, preveli Moša Pijade et al., Kultura, Beograd, 1960., str. 140–141.

Motivi koji su važni u interpretacijskom pristupu Marxa i Engelsa navedenoj dramu u uskoj su vezi sa stvarnošću, odnosno realnim historijskim prilikama. *Obrazovano poljsko plemstvo iz 1830., reakcionarni klasni interesi, moderne ideje, revolucionari* upućuju na socijalno-političku problematiku koja zaokuplja Marxa i Engelsa s obzirom na temeljne odrednice historijskoga materijalizma te je stoga vrlo zahvalan tekst s plodnom tematikom za interpretaciju iz marksističke pozicije.

Za razliku od gore navedene Marxove i Engelsove interpretacije književnoga teksta, u idućem primjeru drugačiji sadržaj predmet je Engelsove interpretacije i interesa u književnom tekstu:

„Sad pak, nepristranosti za ljubav, moram nešto naći da prigovorim, i tu dolazim na Arnolda. Taj je zapravo, ipak previše dobar, i kada on konačno pogiba pri nekome odronu brda, onda se to može spojiti s pjesničkom pravednošću, samo ako se otprilike kaže: on bijaše pre-dobar za ovaj svijet. Ali, uvijek je loše kada pjesnik čezne za svojim vlastitim junakom, pa mi se čini da ste u nekoj mjeri ovdje upali u tu grešku.”⁷

U odnosu na prethodno naglašavanje socijalnih i političkih motiva koji su predmet interpretacije književnoga teksta i glavnoga interesa, ovdje imamo interes za mračne, sive i egzistencijalističke motive poput *tragične ljubavi, pogibije pri odronu, pjesničke pravednosti, čeznuća* itd. Navedeni motivi teško se povezuju, primjerice, sa socrealističkom poetikom za koju je karakteristično „odbacivanje bilo kakvog fiktivnog sublimata”,⁸ a koja sebe smatra najčišćim i najbližim poštovanjem temeljnih odredbi klasičnoga marksističkoga zahvaćanja umjetnosti s obzirom na to da ne progovaraju o *napretku* i *slavi* socijalističkoga načina proizvodnje. Usto, navedene motive kao primjere „fiktivnih sublimata” teško je dovesti u jasno odredivu vezu s danim historijskim procesima, tj. ekonomskom bazom, što označuje nijansiranost determiniranosti umjetnosti odnosima proizvodnje, a ne apsolutno određenje i bez ikakve potrebne daljnje sustavne analize.

Primjeri Marxovih i Engelsovih filozofskih zahvaćanja umjetnosti te interpretativnih postupaka tijekom čitanja književnog teksta pokazuju da umjetnost u njihovu poimanju treba shvaćati i analizirati, bez obzira na to radi li se o estetici ili teoriji/filozofiji književnosti, u odnosu prema danim odnosima proizvodnje, tj. kao nadgradnju ekonomskoj bazi. Umjetnost je uvjetovana historij-

⁷ Engels, Friedrich, *Pismo Minni Kautsky*, u: *Glavni radovi Marxa i Engelsa*, prir. Mikecin, Vjekoslav, Stvarnost, Zagreb, 1979., str. 1405.

⁸ Mataga, Vojislav, *Književna kritika i teorija socrealizma*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1987., str. 29.

skim materijalizmom, to označuje promatranje umjetnosti u skladu s realnim procesima svijeta i života, tj. u neraskidivom međusobnom odnosu. Problem nasljednih (suvremenih i ostalih) marksističkih estetika i teorija umjetnosti proizlazi iz nedovoljno jasnih i preciznih Marxovih i Engelsovih uputa o kvaliteti i kvantiteti odnosa umjetnosti i ekonomske baze koja uvjetuje cjelokupnu nadgradnju. Iz problema nasljednih marksističkih estetika i teorija umjetnosti jedino je izuzeta temeljna odrednica klasičnoga marksističkog poimanja umjetnosti, tj. njezina uvjetovanost ekonomskom bazom, oko čega jedino postoji univerzalni konsenzus i poštovanje među nasljednim marksističkim estetičarima i teoretičarima umjetnosti.

Primjeri nasljednih marksističkih shvaćanja umjetnosti – Bloch i Lukács

Iz temeljnih odrednica klasičnoga marksističkog poimanja umjetnosti razvilo se mnoštvo nasljednih estetika i teorija umjetnosti. Univerzalni konsenzus među nasljednim teorijama podrazumijeva razvitak marksističkog poimanja umjetnosti u neraskidivoj vezi s danim odnosima proizvodnje, tj. ekonomskom bazom koja, kao i sve ostale oblike nadgradnje, uvjetuje i određuje umjetnost. Međutim, univerzalni konsenzus ne postoji među nasljednim estetičarima i teoretičarima umjetnosti klasičnoga marksizma kada se radi o jasnim i preciznim odredbama kvantitete i kvalitete odnosa umjetnosti i realnih historijskih procesa. Kakvoću i stupanj determiniranosti umjetnosti historijskim procesima nasljedni estetičari i teoretičari klasičnoga marksističkoga poimanja umjetnosti analiziraju i shvaćaju u mnogo različitih pravaca koji se međusobno preklapaju jedino u poštovanju temeljne odredbe klasične marksističke filozofije umjetnosti, odnosno da su „religija, porodica, država, pravo, moral, nauka, umjetnost itd. samo posebni načini proizvodnje i padaju pod opći zakon”.⁹

Odsječci iz Blochove i Lukácsseve marksističke misli reprezentativni su primjer različitog tumačenja i shvaćanja kvantitete i kvalitete odnosa umjetnosti i historijskoga procesa uz poštovanje temeljne odredbe klasične marksističke misli o umjetnosti, odnosno razvijanje vlastitih nasljednih estetičkih sustava iz maksime umjetnosti kao društvenog proizvoda.¹⁰ Bloch zaključuje:

„Ipak, što se tiče područja umjetnosti, religije, nazora na svijet, to u danom slučaju iluzionarno-ideološki nalazi u njima, za marksistič-

9 Marx, Karl; Engels, Friedrich, „Ekonomsko-filozofski rukopisi iz 1844. Treći rukopis: Privatno vlasništvo i komunizam”, u: *Rani radovi Marxa i Engelsa*, Naprijed, Zagreb, 1967., str. 276.

10 Usp. Marx, Karl; Engels, Friedrich, „Njemačka ideologija”, u: *Rani radovi Marxa i Engelsa*, Naprijed, Zagreb, 1967., str. 376.

ku analizu nisu u cjelini izvodljivi pravocrtno ili napola neposredno iz nadgradnje.”¹¹

Bloch upozorava da umjetnost ne smije biti apsolutno određena ekonomskom bazom, iako on, kao marksistički estetičar, podrazumijeva i poštuje fundament klasične marksističke misli o umjetnosti, tj. determiniranost umjetnosti klasnom podjelom, danim odnosima proizvodnje, historijskim procesima (ekonomskom bazom). Time se Bloch udaljava od radikalnoga determinizma umjetnosti historijskim procesima, glede kojih se teorijske razrade pojavljuju u primjerima vulgarne marksističke estetike¹² i pojedinim razradama socrealističke poetike u kojima se umjetnik kao nositelj stila tretira kao puki zvučnik.¹³ Blochu je od iznimne važnosti u razvijanju vlastitih nasljednih misli klasičnoga marksističkoga poimanja umjetnosti zadržati autonomiju umjetnosti: „kako ona doduše bez podgradnje nigdje ne nastaje, a ipak nakon toga opstoji kao vlastiti akt i topos viška, i to baš kao onaj što osobito zrači svjetlom koje obasjava unaprijed”,¹⁴ tj. da se umjetnost u marksističkoj estetici i teoriji ne shvaća kao puki „uzidani historizam”.¹⁵ Fokus na važnosti zadržavanja autonomije umjetnosti tijekom istraživanja i zahvaćanja umjetnosti u marksističkom sustavu ne podrazumijeva negaciju shvaćanja umjetnosti kao društvene činjenice, tj. njezine uvjetovanosti realnim historijskim procesima, datim odnosima proizvodnje (ekonomskom bazom).

Različito tumačenje veze umjetnosti i ekonomsko-društvenih procesa od Blocha iznosi Lukács koji više naglašava užu i čvršću vezu umjetnosti i društva, tj. veću determiniranost umjetnosti historijskim procesima (ekonomskom bazom). Iako je Lukács zahvaćao umjetnost u uskoj vezi s realnim historijskim procesima, također kao i Bloch, determiniranost nije podrazumijevao u apsolutnom smislu. Bez obzira na činjenicu što Lukács nije zahtijevao apsolutno određenje umjetnosti ekonomskom bazom, pojedina socrealistička poetika tražila je svoje (marksističko) estetičko uporište upravo u njegovim zamislima jer je uvijek isticao „neizbježnost partijnosti umjetničkih djela”.¹⁶ Neizbježnost partijnosti umjetničkih djela označuje čvršću vezu danih odnosa proizvodnje i umjetničkih

11 Bloch, Ernst, „Umjetnost i društvo”, u: *O umjetnosti: izabrani tekstovi*, Školska knjiga, Zagreb, 1981., str. 83.

12 Reprezentativan primjer vulgarne marksističke estetike vidi u: Ce-Tung, Mao, „Kultura i umjetnost”, u: Pejović, Danilo (ur.), *Nova filozofija umjetnosti*, Matica hrvatska, Zagreb, 1972., str. 571.

13 Usp. Hauser, Arnold, „Pojam ideologije u povijesti”, u: Mikecin, Vjekoslav, (ur.), *Marksizam i umjetnost*, Izdavački centar „Komunist”, Beograd, 1976., str. 85.

14 Bloch, Ernst, „Umjetnost i društvo”, u: *O umjetnosti: izabrani tekstovi*, Školska knjiga, Zagreb, 1981., str. 109.

15 Ibid., str. 100.

16 Lukács, György, *Prolegomena za marksističku estetiku*, Nolit, Beograd, 1960., str. 164.

ostvaraja, ali ne znači njezinu apsolutnu određenost koja bi negirala svaki vid njene autonomije, a samim time i svaku daljnju potrebu za istraživanjem i dubljom analizom unutar marksističkog sustava jer je „umjetnost toliko daleko od faktografskog kao i od praznog igranja apstraktnim formama”.¹⁷ U Lukácsevoj nasljednoj marksističkoj estetici stupanj uvjetovanosti umjetnosti historijom naglašeniji je od Blochove nasljedne koncepcije. Lukácsevo zahvaćanje umjetnosti u nasljednoj marksističkoj estetici i njegovo naglašavanje određenosti umjetnosti historijom očituje se i u poetičkim zahtjevima za autora:

„Glavna odlika velikog realista njegovo je strasno, neumorno nastojanje da stvarnost shvati i predstavi onako kakva je ona objektivno po svojoj prirodi.”¹⁸

Umjetnik ima određenu misiju, a to je vjerno prikazivanje stvarnosti u svoj njezinoj objektivnosti, pri čemu treba zanemariti fantastične i apstraktne umjetničke izražaje (ostvaraje). Ipak, umjetnik ne treba biti puki prijenosnik realnih procesa i bez kakve estetizacije, tj. brige o umjetničkom izražavanju, što je zahtijevala socrealistička poetika, a što su stvarali socrealistički umjetnici.

Bloch i Lukács reprezentativni su primjeri nasljednih estetičara klasične marksističke misli o umjetnosti koji se razlikuju u shvaćanju temeljnih postulata klasičnoga marksističkoga poimanja umjetnosti. Razlikuju se u tumačenju kvantitete i kvalitete odnosa umjetnosti i zbilje, tj. uvjetovanosti umjetnosti ekonomskom bazom. Iako obojica poštuju temeljnu karakteristiku pozicije umjetnosti u Marxovoj i Engelsovoj filozofiji, Bloch naglašava važnost očuvanja autonomije umjetnosti u marksističkom sustavu podrazumijevajući njezinu historijsku određenost, dok Lukács ističe historijsku određenost umjetnosti u odnosu na njezinu autonomiju i umjetnički izražaj. (Ne)mogućnost nasljedne interpretacije klasične marksističke misli o umjetnosti proizlazi iz nepostojanja univerzalnoga konsenzusa o tome koliko i kako umjetnost treba biti određena ekonomskom bazom, dok suglasnost postoji samo o tome da ona jest određena, što poštuju svi nasljedni marksistički estetičari i teoretičari umjetnosti. Mnoštvo razlika u nasljednoj marksističkoj estetici i teoriji umjetnosti govori o teškoći jasnog i preciznog shvaćanja nasljednih teoretičara Marxove i Engelsove pozicije umjetnosti u vlastitom sustavu, iako se želi razvijati i nasljedovati upravo taj sustav.

17 Ibid., str. 16–17.

18 Lukács, György, *Uvod u estetičke spise Marksa i Engelsa*, u: Mikecin, Vjekoslav (ur.), *Markszizam i umjetnost*, Izdavački centar „Komunist”, Beograd, 1976., str. 19.

Obrana od postulata teorije socrealizma

Jedna od najradikalnijih nasljednih teorija Marxove i Engelsove misli o umjetnosti, teorija socrealizma, smatra da ima svoje uporište u klasičnoj marksističkoj misli o umjetnosti, iz čega onda proizlaze daljnja razvijanja te misli.

„Filozofska je pretpostavka socijalističkoga realizma dijalektički materijalizam. S tog je gledišta socrealizam posebna metoda u umjetnosti, koja odgovara dijalektičkom materijalizmu, prenošenje ovog posljednjeg na područje umjetnosti.”¹⁹

Važnost toga poglavlja proizlazi iz toga da se Marxovo i Engelsovo shvaćanje umjetnosti mora ograditi od filozofskoga (estetičkoga) uporišta teoriji socrealizma prema kojoj su socrealistički pisci stvarali, a iznimno oštra kritika nadgledala to stvaranje. Neke bitne odrednice teorije socrealizma jasno se očituju u idućim iskazima:

„Ključni zadatak književnosti: ‘Ograditi omladinu od zaraznih i stranih utjecaja, te organizirati njezin odgoj i izobrazbu u duhu boljševičke idejnosti, odgojiti odvažno pleme bodrih graditelja socijalizma koji vjeruju u konačnu pobjedu naše stvari i koji se ne boje teškoća.’”²⁰

„Umjetnik mora vladati sposobnošću uopćavanja – tipizacije čestih pojava stvarnosti.”²¹

„Socrealizam ističe najviši estetički ideal čovjeka u svjetskoj historiji, graditelja socijalističkoga odnosa prema svijetu.”²²

U navedenim iskazima mogu se pronaći neki ključni reprezentativni postulati teorije socrealizma gdje se naglašavaju partijska i odgojna funkcija umjetnika i njegova stvaralaštva u službi trenutnoga režima, tj. socijalističkih odnosa proizvodnje. Umjetnici i njihovo stvaralaštvo samo su jedan od efektivnih mehanizama kako odgojiti omladinu i narod u službi socijalizma, odnosno važna je samo ideološka funkcija književnosti bez posebne brige i značaja oko estetske vrijednosti, lijepog i autonomije umjetnosti. Takve temeljne odrednice teorije socrealizma žele imati svoje uporište u klasičnome marksističkome poimanju

19 *Buharinov referat na Prvom kongresu Sovjetskih književnika 1934.*, u: Mikecin, Vjekoslav (ur.), *Marksizam i umjetnost*, Izdavački centar „Komunist”, Beograd, 1976., str. 251.

20 *Ždanovljevi referat o časopisima „Zvijezda” i „Lenjingrad” na sastanku partijskog aktiva i pisaca Lenjingrada 1946.*, u: Pejović, Danilo, (ur.), *Nova filozofija umjetnosti*, Matica hrvatska, Zagreb, 1972., str. 558.

21 *Ibid.*, str. 556.

22 Timofejev, I. Leonid, *Teorija književnosti*, Prosveta, Beograd, 1950., str. 357.

umjetnosti kako bi imale adekvatan i vrijedan akademski (filozofski) kredibilitet za stvaranje umjetnosti i kritiziranje umjetnika koji ne stvaraju u skladu sa socrealističkim načelima. Iako mnogi nasljedni marksistički estetičari i teoretičari umjetnosti intuitivno vežu teoriju socrealizma s Marxom i Engelsom s obzirom na određenost umjetnosti historijskim procesima u njihovom sustavu, to povezivanje je pogrešno jer teorija socrealizma podrazumijeva apsolutnu determiniranost umjetnosti ekonomskom bazom. Iako Marx i Engels svrstavaju umjetnost u sve oblike svijesti (nadgradnju) koji su uvjetovani odnosima proizvodnje (bazom), zadržavaju funkciju autonomije umjetnosti jer upozoravaju da umjetnost ne mora bezuvjetno biti podvrgnuta determiniranosti historijskim procesima.²³

Nasljedne marksističke estetike i teorije umjetnosti, ako žele adekvatno proizlaziti iz svojih uzora, Marxa i Engelsa, moraju poštovati njihov temeljni postulat, a to je uvjetovanost (određenost) umjetnosti ekonomskom bazom, tj. danim odnosima proizvodnje. U takvome sustavu umjetnost se ne smije razumijevati izvan svjetske zbilje,²⁴ tj. u nekakvom transcendentnom prostoru u kojem nema nikakva doticaja sa stvarnošću. Ali, isto tako se umjetnost ne smije razumijevati kao apsolutno određena historijskim procesima (primjerice, teorija socrealizma) jer bi se time negirala svaka daljnja potreba za sustavnom analizom kvantitete i kvalitete odnosa umjetnosti i zbilje te bi se potpuno izgubile funkcije autonomije umjetnosti te estetske vrijednosti umjetničkoga djela.

UMJESTO ZAKLJUČKA

U prvom dijelu rada iznesene su temeljne karakteristike Marxove i Engelsove pozicije umjetnosti u vlastitom sustavu odnosa baze (odnosa proizvodnje, tj. historijskog materijalizma) i nadgradnje (umjetnosti, religije itd.). Važno je umjetnost shvatiti kao određenu (determiniranu) danim historijskim procesima, kao i svaki drugi oblik svijesti, ali to ne znači njezinu apsolutnu (p)određenost. Umjetnost koja proizlazi i koja je uvjetovana ekonomskom bazom temeljna je postavka klasičnoga marksističkoga shvaćanja umjetnosti iz koje se trebaju razvijati sva daljnja estetička tumačenja i teoretiziranja umjetnosti u duhu marksističke filozofije.

Problematika (ne)mogućnosti nasljednih marksističkih estetika i teorija umjetnosti nalazi se u teškoći jasnog i preciznog određenja kvantitete i kvalitete uvjetovanosti i određenosti umjetnosti historijskim procesima, odnosno kako i

23 Ranije navedeni primjer u ovom tekstu je u vezi s antičkom grčkom umjetnosti i danim odnosima proizvodnje, što za potkrepu svoje teze o tome da umjetnost ne mora biti bezuvjetno određena historijom koristi i sam Marx u *Grundrisse*.

24 Reprezentativni književnoteorijski pravci koji negiraju vezu književnih djela sa zbiljom, odnosno njihovu određenost, jesu primjerice ruski formalizam i fenomenologija književnosti, u svrhu naglašavanja autonomije umjetničkih djela.

koliko je umjetnost određena i uvjetovana danim odnosima proizvodnje i klasnim razlikama. Razlikovanja u tumačenju nasljednih marksističkih estetičara i teoretičara umjetnosti iznesena su u drugome dijelu u reprezentativnim primjerima glavnih odrednica estetičkih misli Lukáca i Blocha kako bi se pokazalo nepostojanje univerzalnoga konsenzusa o tome kako je i koliko umjetnost uvjetovana historijskim materijalizmom. S obzirom na nepostojanje dovoljno jasnih i preciznih uputa kako i koliko historija uvjetuje i određuje umjetnost u Marxovim i Engelsovim tekstovima, nameće se pitanje mogućnosti nasljednih marksističkih estetika i teorija umjetnosti.

U trećem dijelu bilo je važno istaknuti kako treba biti iznimno oprezan pri povezivanju teorije socrealizma s klasičnom marksističkom misli o umjetnosti, s obzirom na to da teorija socrealizma isključivo ističe ideološku funkciju umjetnosti i ne brine o autonomiji umjetnosti i estetske vrijednosti umjetničkog djela. Također, teorija socrealizma zahtijeva apsolutnu određenost umjetnosti danim odnosima proizvodnje u kojima je umjetnik samo puki prenositelj ideoloških i političkih koncepcija trenutnoga režima. Iako Marx i Engels zahtijevaju historijsku određenost umjetnosti, takva koncepcija ne podrazumijeva njezinu apsolutnu određenost za koju teorija socrealizma traži uporište upravo u Marxovim i Engelsovim tekstovima.

Marx i Engels zahtijevaju promatranje i sustavnu analizu umjetnosti koja je određena ekonomskom bazom, ali ne razvijaju dublje sustavni opis kvantitete i kvalitete te određenosti, iz čega proizlazi problem nasljednih marksističkih estetika i teorija umjetnosti. Ipak, univerzalno poštovanje temeljne postavke Marxa i Engelsa u vezi s analizom odnosa umjetnosti i zbilje postoji; razlikovanja nastupaju kada treba jasnije i preciznije odrediti kvantitetu i kvalitetu toga odnosa.

LITERATURA

Bloch, Ernst, „Umjetnost i društvo”, u: *O umjetnosti: izabrani tekstovi*, Školska knjiga, Zagreb, 1981.

Buharin, Nikolaj, *Referat na Prvom kongresu Sovjetskih književnika 1934.*, u: Mikecin, Vjekoslav (ur.), *Marksizam i umjetnost*, Izdavački centar „Komunist”, Beograd, 1976.

Ce-Tung, Mao, „Kultura i umjetnost”, u: Pejović, Danilo (ur.), *Nova filozofija umjetnosti*, Matica hrvatska, Zagreb, 1972.

Engels, Friedrich, *Pismo gđici Harkness*, u: Mikecin, Vjekoslav, (prir.), *Glavni radovi Marxa i Engelsa*, Stvarnost, Zagreb, 1978.

Hauser, Arnold, „Pojam ideologije u povijesti”, u: Mikecin, Vjekoslav (ur.), *Marksizam i umjetnost*, Izdavački centar „Komunist”, Beograd, 1976.

Lukács, György, *Prolegomena za marksističku estetiku*, Nolit, Beograd, 1960.

Lukács, György, *Uvod u estetičke spise Marksa i Engelsa*, u: Mikecin, Vjekoslav (ur.), *Marksizam i umjetnost*, Izdavački centar „Komunist”, Beograd, 1976.

Marx, Karl; Engels, Friedrich, „Ekonomsko-filozofski rukopisi iz 1844. Treći rukopis: Privatno vlasništvo i komunizam”, u: *Rani radovi Marxa i Engelsa*, Naprijed, Zagreb, 1967.

Marx, Karl; Engels, Friedrich, *Njemačka ideologija*, u: *Rani radovi Marxa i Engelsa*, Naprijed, Zagreb, 1967.

Marx, Karl; Engels, Friedrich, *O umjetnosti i književnosti: izbor iz njihovih spisa*, tekstove izabrao Mihail Lifšic, preveli Moša Pjiade *et al.* Kultura, Beograd, 1960.

Marx, Karl, *Temelji slobode. Osnovi kritike političke ekonomije (Grundrisse)*, Naprijed, Zagreb, 1974.

Mataga, Vojislav, *Književna kritika i teorija socrealizma*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1987.

Solar, Milivoj, *Kako razumjeti Marxove i Engelsove tekstove o književnosti*, u: *Filozofija književnosti*, Sveučilišna naklada „Liber”, Zagreb, 1985.

Timofejev, I. Leonid, *Teorija književnosti*, Prosveta, Beograd, 1950.

Ždanov, Andrej Aleksandrovič, „Referat o časopisima „Zvijezda” i „Lenjingrad” na sastanku partijskog aktiva i pisaca Lenjingrada 1946.”, u: Pejović, Danilo (ur.), *Nova filozofija umjetnosti*, Matica hrvatska, Zagreb, 1972.